

Tekst & Uitleg

D. 18,6,8,2 Paulus libro trigesimo tertio ad edictum

Cum usum fructum mihi vendis, interest, utrum ius utendi fruendi, quod solum tuum sit, vendas, an vero in ipsum corpus, quod tuum sit, usum fructum mihi vendas: nam priore casu etiamsi statim morieris, nihil mihi heres tuus debebit, heredi autem meo debebitur, si tu vivis; posteriore casu heredi meo nihil debebitur, heres tuus debebit.

Wanneer u mij een vruchtgebruik verkoopt, maakt het verschil of u mij het recht om te gebruiken en de vruchten te trekken verkoopt – terwijl dit het enige recht is dat u hebt –, dan wel mij het vruchtgebruik op een lichamelijke zaak die uw eigendom is verkoopt. In het eerste geval zal, zelfs al zou u terstond overlijden, uw erfgenaam mij namelijk niets verschuldigd zijn, maar zal er wel jegens mijn erfgenaam een verbintenis bestaan als u nog leeft; in het laatste geval zal aan mijn erfgenaam niets verschuldigd zijn, maar zal uw erfgenaam wèl verbonden zijn.¹

1 Inleiding

Vruchtgebruik was in het Romeinse recht het recht om andermans zaak te gebruiken en er de vruchten van te trekken, mits de zaken zelf in stand blijven (*salva rerum substantia*).² Dit betekent dat een recht van vruchtgebruik op zaken die door gebruik tenietgaan, zoals wijn, olie, graan en kleding, in beginsel 'noch volgens de natuurlijke rede, noch volgens het systeem van het *ius civile*' mogelijk was.³ Toch spreken de Digesten over gevallen van vruchtgebruik, waarin de zaken niet in stand bleven. Als de vruchtgebruiker steengroeven had en hij wilde stenen houthouwen, of als hij beschikte over krijt- of zandgroeven, dan mocht hij van dit alles gebruikmaken als een goed huisvader. Het was hem zelfs toegestaan eigenmachtig op zoek te gaan naar steenlagen of ertsaders en nieuwe goud-, zilver-, zwavel-, koper- en ijzermijnen exploiteren, zo lang hij de landbouw maar niet schaadde.⁴ De vruchtgebruiker liep daarbij wel een risico: als de zaak waarop het vruchtgebruik tenietging, ging onvermijdelijk ook het recht zelf teniet.⁵

Het bijzondere van het recht van vruchtgebruik school in het feit dat het, evenals andere persoonlijke dienstbaarheden, 'unzuttrennlich an die Person des Berechtigten gebunden' was. Het recht van vruchtgebruik vormde met andere woorden een hoogstpersoonlijk recht en was

---

1 Vertaling ontleend aan J.E. Spruit, R. Feenstra, K.E.M. Bongenaar (red.), *Corpus Iuris Civilis. Tekst en Vertaling*. Ook andere vertalingen zijn aan deze editie ontleend.

2 D. 7,1,1. Zie ook Inst. 2,4,1.

3 Inst. 2,4,2. Ook een vruchtgebruik op geld was mogelijk. Men sprak dan van quasi-vruchtgebruik.

4 Zie D. 7,1,9,2 en D. 7,1,13,5. Het Romeinse recht ging verder dan art. 598 Cc en art. 822-823 BW 1838, die vruchtgebruik alleen mogelijk achtten op reeds in exploitatie zijnde mijnen en groeven.

5 Inst. 2,4,pr.

daarmee onovererfelijk. Het eindigde daarom bij de dood van de rechthebbende.⁶ Het persoonsgebonden karakter van het recht had alles te maken met zijn belangrijkste functie: het garanderen van levensonderhoud aan een specifiek persoon (vaak een familielid). Vandaar dat de meest gebruikte vorm van vestiging ten tijde van de Romeinen het legaat was.⁷ Het recht van vruchtgebruik vormde het oudste recht onder de persoonlijke dienstbaarheden.⁸

De onverbreekelijke band tussen de rechthebbende en het recht van vruchtgebruik maakte volgens de Romeinen dit recht onoverdraagbaar: afstand aan een derde had geen rechtsgevolg. Sterker nog: als het recht van vruchtgebruik aan iemand die niet de eigenaar was, werd afgestaan, ging niets op de betrokkene over, maar keerde het terug naar die eigenaar.⁹ Het was de vruchtgebruiker wel toegestaan de uitoefening van het recht van vruchtgebruik aan een derde af te staan. Hij kon de zaak aan een ander 'ter benutting' geven, haar verhuren, verpachten dan wel verkopen.¹⁰ De in vertaling weergegeven tekst uit deze bijdrage bevestigde bijvoorbeeld de toelaatbaarheid van de laatste vorm van uitoefening van het recht. De vruchtgebruiker kon het recht van vruchtgebruik zelfs verpanden of verhypothekeren. Papinianus beschermde dan in beginsel de schuldeiser. 'Want wanneer de praetor ook de koper van een vruchtgebruik beschermt, waarom zou hij dan niet ook de pandcrediteur beschermen?'¹¹

2 De uitleg van de tekst

De tekst combineert de belangrijkste Romeinsrechtelijke wederwaardigheden van het vruchtgebruik – het hoogstpersoonlijke karakter van dit recht en de mogelijkheid om de uitoefening ervan aan een ander af te staan – met de gevolgen van opvolging onder algemene titel door de erfgenaam, een situatie die zich in de werkelijkheid vrij vaak moet hebben voorgedaan omdat vruchtgebruiken vooral juist voorkwamen bij overlijden.¹² De jurist Paulus onderscheidt in zijn edictscommentaar twee situaties. De eerste situatie ziet op het geval dat u de uitoefening van het recht van vruchtgebruik verkoopt en de tweede op het geval dat u een recht van vruchtgebruik vestigt ten titel van koop. De vraag rijst wat rechtens is in beide situaties wanneer u overlijdt.

In de eerste situatie is de u-figuur de rechthebbende van het vruchtgebruik. Hij heeft de

-
- 6 Zie Inst. 2,4,3. Zie bijv. ook D. 7,1,47 en D. 7,4,3,3 ('personae cohaeret'). Zie B. Windscheid, *Lehrbuch des Pandektenrechts*, I, 8. Auflage, bearbeitet von Th. Kipp, Frankfurt am Main 1900, § 202 (p. 915); H. Dernburg, *Pandekten*, I, 7. Aufl., unter Mitwirkung von J. Biermann, Berlin 1902, § 246; M. Kaser, *Römisches Privatrecht*, 20. Aufl., fortgeführt von R. Knütel, München 2014, § 29-1; J.H.A. Lokin, *Prota*, achtste druk, Groningen 2010, nr. 63.
- 7 F. Schulz, *Classical Roman Law*, Oxford 1969, p. 386-387.
- 8 Dernburg, *Pandekten*, § 245; H.F. Jolowicz and B. Nicholas, *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, third edition, Cambridge repr. 2008, p. 269.
- 9 Inst. 2,4,3. Zie ook D. 10,2,15 en D. 23,3,66. Over deze laatste tekst was discussie: zie Windscheid, *Lehrbuch des Pandektenrechts*, § 202, noot 5.
- 10 D. 7,1,12,2. Zie eveneens D. 7,1,38, D. 7,1,40, D. 7,1,67 en D. 19,2,9,1.
- 11 Zie D. 20,1,11,2. Vgl. Dernburg, *Pandekten*, § 246 (p. 591). Volgens H. de Groot, *Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-Geleerdheid*, (ed. Dovring, Fischer en Meijers), tweede uitgave, Leiden 1965, II,39,5 mag 'den lijftochter' het 'tocht-goed niet bezwaren'. Voet zag dit echter anders. J. Voet, *Commentarius ad Pandectas*, ed. Den Haag 1734, D. 7.1, ad nr. 32. Zie R.W. Lee, *An Introduction to Roman-Dutch Law*, third edition, Oxford 1931, p. 183.
- 12 Over de vraag of de casus in de Digesten 'echt' of hypothetisch zijn: D. Johnston, *Roman Law in context*, Cambridge 2008, p. 24-26.

uitoefening van dit recht doorverkocht aan een derde, de ik-figuur. Als u overlijdt, heeft zijn erfgenaam geen enkele verplichting jegens de ik-figuur. Met het overlijden van de u-figuur ging het recht van vruchtgebruik als hoogstpersoonlijk recht teniet. Als de ik-figuur overlijdt, heeft de u-figuur uiteraard wel een verplichting jegens de erfgenaam van de ik-figuur. Deze erfgenaam volgt namelijk de persoon van erflater, de ik-figuur, in al zijn rechten en plichten op.¹³

In de tweede situatie is het de bedoeling dat de u-figuur een recht van vruchtgebruik vestigt ten behoeve van de ik-figuur die de rechthebbende van het vruchtgebruik wordt. Indien de u-figuur overlijdt, rust op zijn erfgenaam de verplichting het recht van vruchtgebruik te vestigen. Hij volgt immers zijn erflater, de ik-figuur, in alle rechten en plichten op. Indien de ik-figuur overlijdt, dan is de u-figuur aan de erfgenaam van de ik-figuur niets verschuldigd. De ik-figuur is de beoogd rechthebbende. Bij zijn overlijden gaat het vruchtgebruik teniet. Deze Digestentekst is didactisch gezien ijzersterk. Rudolf Stammler (1856-1938), in Nederland vooral bekend als rechtsfilosoof, schreef in zijn *Praktische Pandektenübungen für Anfänger* dat het de belangrijkste taak van een docent is zijn studenten tot zelfstandig denken aan te zetten.¹⁴ Dat is precies wat deze tekst doet.¹⁵ Een student die systematisch de stappen van Paulus doorneemt, verwerft inzicht in hoe het recht van vruchtgebruik werkt in erfrechtelijke situaties en leert dat inzicht toe te passen op vergelijkbare gevallen.

3 Huidig recht

Het recht van vruchtgebruik heeft tijdens de receptieperiode van het Romeinse recht geen ingrijpende veranderingen ondergaan ten opzichte van de regeling in de Digesten en de Instituten. Zoals Coing schrijft: 'Auch inhaltlich entspricht die Rechtsstellung des Nießbrauchers den Regeln des justinianischen Rechts.'¹⁶ Toch is er een verschil ontstaan in de moderne codificaties. Het BGB bepaalt in § 1069 kort en bondig overeenkomstig het Romeinse recht: Der Nießbrauch ist nicht übertragbar. Die Ausübung des Nießbrauchs kann einem anderen überlassen werden.¹⁷

Wie het Rooms-Hollandse recht bestudeert, treft daar een met het Romeinse en het huidige Duitse recht vergelijkbare regeling aan. De Groot noteerde: 'Een lijftochter mag den lijftocht niemand overdoen: maer wel mag hy iemand gunnen eenige vruchten te trecken.'¹⁸ In de traditie van het Rooms-Hollandse recht luidt art. 819 BW 1838 als volgt: De vruchtgebruiker kan in persoon het recht van zijn vruchtgebruik uitoefenen, of het goed verhuren, of verpachten, of zelfs het vruchtgenot verkopen, bezwaren, of om niet afstaan. Hij moet zich echter, het zij bij eigen genot, het zij in geval van verhuring, verpachting of afstand, ten

13 Zie D. 29,2,37.

14 R. Stammler, *Praktische Pandektenübungen für Anfänger*, Leipzig 1893, p. 1.

15 Zie voor een variant op deze tekst de oefening van Stammler, *Praktische Pandektenübungen*, p. 274 (XL nr. 14).

16 H. Coing, *Europäisches Privatrecht 1500 bis 1800*, Band I (Älteres Gemeines Recht), München 1985, p. 311-312.

17 Met uitzonderingen in § 1059a BGB. De onoverdraagbaarheid van het recht van vruchtgebruik is eveneens het uitgangspunt in het ABGB (art. 507 en art. 509).

18 De Groot, *Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-Geleerdheid*, II, 39,4. Zie J. van der Linden, *Regtsgeleerd, Practicaal en Koopmans Handboek*, Amsterdam 1806, p. 103; Voet, *Commentarius ad Pandectas*, D. 7.1, ad 32; Lee, *An Introduction to Roman-Dutch Law*, p. 182.

aanzien van dat genot, gedragen naar het plaatselijke gebruik en de gewoonte des eigenaars, zonder de bestemming van het goed ten nadeele des eigenaars te veranderen. Hoewel de lezing van het Nederlandse artikel sterk lijkt op de Romeinse bepalingen, is de heersende uitleg een andere geworden: het recht van vruchtgebruik als zodanig zou op grond van dit artikel in het BW van 1838 overdraagbaar zijn.¹⁹ Dit zou mede volgen uit de 'brontekst', art. 595 Cc: L'usufruitier peut jouir par lui-même, donner à ferme à un autre, ou même vendre ou céder son droit à titre gratuit. Ook al is deze bepaling niet glashelder, de woorden 'vendre ou céder son droit' wijzen op overdraagbaarheid.

Op welk moment de uitleg dat het recht van vruchtgebruik overdraagbaar zou zijn, de heersende leer in de Nederlandse doctrine is geworden, is mij niet duidelijk. Ik vermoed pas in de 20e eeuw. De 19e-eeuwer G. Diephuis (1817-1892) bijvoorbeeld verdedigde nog steeds de Romeinsrechtelijke visie: 'Het vruchtgebruik is ook in dien zin aan den persoon des vruchtgebruikers verbonden, dat het niet aan een ander kan worden overgedragen.' De uitoefening van het vruchtgebruik kan volgens hem verkocht, bezwaard of om niet afgestaan worden.²⁰ Zijn tijdgenoot C.W. Opzoomer (1821-1892) deelde – voor de verandering – Diephuis' mening: 'Dat het vruchtgebruik zelf onvervreemdbaar is, en alleen de uitoefening er van vervreemdbaar, ligt in het wezen der zaak.'²¹ N.K.F. Land (1840-1903) nam echter in 1901 duidelijk afstand van de opvatting van Diephuis en Opzoomer. Volgens hem heeft de wetgever door in art. 819 te spreken over 'overdracht van vruchtgenot' bedoeld dat de vruchtgebruiker zijn recht overdraagt met als gevolg dat de verkrijger zich tegenover 'allen' kan handhaven, 'als in de plaats van de vruchtgebruiker getreden'.²² J.Ph. Suijling (1869-1962) sloot zich bij hem aan. Hij stelde zonder omwegen dat aan het recht van vruchtgebruik de bevoegdheid tot beschikking over dat recht is verbonden. Op grond van art. 819 is het recht van vruchtgebruik als zodanig overdraagbaar. 'Voor twijfel laat de wet geen ruimte.' Een bepaling als art. 1210 lid 2 (voor hypotheek is vatbaar het vruchtgebruik van onroerende goederen en hun toebehoren) zou naar Suijlings mening iedere betekenis missen, indien een vruchtgebruiker niet over zijn recht zou kunnen beschikken.²³

De formulering van art. 3:223 BW is wat de overdraagbaarheid betreft duidelijk. De wetgever dacht dan ook op een heersende leer voort te bouwen: een vruchtgebruiker kan zijn recht overdragen of bezwaren zonder dat daardoor de duur van het recht gewijzigd wordt. Deze laatste zinsnede lijkt het springende punt waarom de Frans doctrine (en in navolging vermoedelijk ook de Nederlands rechtsleer onder het Oud BW) het recht van vruchtgebruik overdraagbaar was gaan achten. Een twist over het al dan niet overdraagbaar zijn van dit recht leverde eigenlijk slechts een 'querelle de mots', een woordenspelletje op. De bedoeling van het recht van vruchtgebruik was en is een tijdelijke belasting van iemands eigendomsrecht ten

---

19 Ook Dernburg heeft dit standpunt verdedigd 'voor het jongste Romeinse recht'. Biermann, de bewerker van zijn *Pandekten*, verwierp Dernburgs visie echter met vooral een beroep op D. 23,3,66. Zie Dernburg, *Pandekten*, I, 7. Aufl., § 246, noot 5.

20 G. Diephuis, *Het Nederlandsch Burgerlijk Regt*, zevende deel, Groningen 1882, p. 138.

21 C.W. Opzoomer, *Het Burgerlijke Wetboek verklaard*, vierde deel, tweede druk, Amsterdam 1876, p. 66, noot 5.

22 N.K.F. Land, *Verklaring van het Burgerlijk Wetboek*, tweede druk, Haarlem 1901, p. 377.

23 J.Ph. Suijling, *Inleiding tot het Burgerlijk Recht*, 5^e stuk, Zakenrecht, Haarlem 1940, nr. 376. Zie ook Asser/Scholten, *Handleiding tot de beoefening van het Nederlandsch burgerlijk recht*, Tweede deel-Zakenrecht, achtste druk, Zwolle 1945, p. 342-343 en H.F.A. Völlmar, *Inleiding tot de studie van het Nederlands Burgerlijk Recht*, tweede druk, Zwolle 1950, p. 199. Zie ook Rechtbank Den Haag 24 juni 1900, W. 1900/7554.

behoefte van een ander.²⁴ Niemand twijfelde of twijfelt eraan dat het recht van vruchtgebruik, 'ce point capital', eindigt bij de dood van de eerste rechthebbende (of zo veel eerder als is afgesproken) en dat een overdracht van het recht niet de duur van het vruchtgebruik verandert. Zij kan dus nooit een voor de eigenaar niet voorziene belasting van zijn eigendom vormen.²⁵ Daarom is er ook weinig bezwaar tegen de overdracht van het recht als zodanig. De oorspronkelijke rechthebbende blijft naar modern Nederlands burgerlijk recht bovendien naast de verkrijger hoofdelijk aansprakelijk voor alle uit het vruchtgebruik voortvloeiende verplichtingen jegens de hoofdgerechtigde, tenzij laatstgenoemde hem van deze aansprakelijkheid ontslaat.

4 Pandektenoefeningen

De in deze bijdrage behandelde Digestentekst maakte sedert de tijd van Irenius deel uit van het universitaire onderwijs in de rechten. In de 19^e kregen de hoogleraren in het Romeinse recht steeds vaker het verwijt dat zij in hun pandektenonderwijs slechts theoretische stof te berde brachten zonder oog te hebben voor de rechtspraktijk. Deze blaam trof met name de pandektisten uit de tweede helft van de 19^e eeuw. Windscheid zelf onderkende dat de Duitse geest de klip van de dogmatische abstractie (te) gemakkelijk kon rondrennen.²⁶ Typerend is de beschrijving van Schlosser van de pandektistiek: 'Die neue Richtung der Pandektistik glaubte ihre Verpflichtung zur historischen Verfassung des Rechts durch eine formal-begriffliche, systematisch-konstruktive Denkweise einlösen zu müssen (juristischer Formalismus).'²⁷ De pandektisten hebben dit verwijt van formalisme proberen te ontlopen door praktische oefeningen voor hun studenten te organiseren, eigenlijk al vanaf het begin van de 19^e eeuw. Zij zochten nadrukkelijk aansluiting bij de eisen van het maatschappelijke verkeer.²⁸ Wie namelijk de theorie niet toetst aan de praktijk, lijkt volgens Rudolf Jhering (1818-1892) op de 18^e-eeuwse natuurwetenschapper die voor zijn experimenten aanklopt bij Aristoteles en Plinius en niet bij de natuur zelf.²⁹ Voorbeelden van geschriften die teruggaan op deze praktische traditie in het onderwijs in het Romeinse recht, het zogeheten *Pandekten-Praktikum*, zijn de *Civilrechtsfälle ohne Entscheidungen* (tweede druk 1870) en *Die Jurisprudenz des täglichen Lebens* van Jhering, *Hundert Stellen aus dem Corpus Iuris* (eerste druk 1885; vele herdrukken) van Oscar Mandowski en de *Praktische Pandektenübungen für Anfänger* van Stammler. De in deze werkjes opgenomen casus moesten, volgens opnieuw Jhering, leiden tot een beter en verscherpt begrip van het recht, 'indem die abstrakten Rechtssätze dem Anfänger bekanntlich nicht leichter zugänglich werden, nicht fester sich

24 Dit blijkt ook duidelijk uit de tijdslimieten die in art. 819 BW 1838 staan, bijv. in lid 3: huizen mogen bijvoorbeeld voor geen langere duur dan voor vier jaar worden verhuurd. Zie ook J.L. Halpérin, *Histoire du droit des biens*, Parijs 2008, p. 199: 'La réduction à la nue-propriété est temporaire (...).'

25 Vgl. M. Planiol, *Traité élémentaire de droit civil*, I, Parijs 1906, nr. 2810. Zie ook R. Feenstra, *Romeinsrechtelijke grondslagen van het Nederlandse privaatrecht*, derde druk, Leiden 1980, nr. 170.

26 Windscheid, *Lehrbuch des Pandektenrechts*, I, p. 18.

27 H. Schlosser, *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte*, 8. Aufl., Heidelberg 1996, p. 132.

28 Zie C.J.H. Jansen, 'Het lot van de pandektistiek', in: *Groninger Opmerkingen en Mededelingen* 2010, p. 23. zie verder F. Brandsma, 'De Historische School in het privaatrecht. Misschien wisten zij alles', in: R. Schutgens e.a. (red.), *Canon van het Recht*, Nijmegen 2010, p. 33 e.v.

29 R. von Jhering, *Civilrechtsfälle ohne Entscheidungen*, 2. Aufl., Jena 1870, p. V.

einprägen, als gerade in und an dem concreten Fall.³⁰

De boekjes van Jhering inspireerden niet alleen Duitse beginners, maar ook latere Nederlandse coryfeeën als H.L. Drucker (1857-1917) en W.L.P.A. Molengraaff (1858-1931). Laatstgenoemde schreef in een necrologie van eerstgenoemde: 'Ik herinner mij nog levendig de avondbijeenkomsten (...), waarin *Die Jurisprudenz des täglichen Lebens* en de *Civilrechtsfälle ohne Entscheidungen*, beide van von Jhering, de stof leverden voor onze beschouwingen. Een meer sociale opvatting van het recht, meer aandacht voor de rechtspraak en voor het werkelijk leven, scheen ons noodig om de toenemende vervreemding van recht en maatschappij te keeren. De oprichting van het *Rechtsgeleerd Magazijn* was de vrucht van dit opgewekt geestelijke verkeer.³¹

De gevallen, ontleend aan de Digesten en soms ook aan de rechtspraktijk, vormden naar het oordeel van de Duitse juristen een goede leerschool voor de jurist *in spe*: zij leerden hem niet alleen de abstracte regels op concrete gevallen toe te passen, maar eveneens te redeneren met de argumenten die in de teksten voor handen waren.³² De Nederlandse hoogleraren in het Romeinse recht, zoals S.J. Fockema Andreae (1844-1921), Drucker en P.A. Tichelaar (1861-1913) in Leiden en M. Conrat (1848-1911) en P. Scholten (1875-1946) in Amsterdam, volgden het voorbeeld van hun collega's in Duitsland. Zij verzorgden zogenaamde 'casuscolleges', waarin studenten het geleerde op praktijkgevallen moesten toepassen. Zij gebruikten in hun onderwijs meestal *Die Jurisprudenz des täglichen Lebens* van Jhering.³³

De idee om *practica* of 'Seminar-Übungen' in het Nederlandse academische rechtenonderwijs in te voeren kwam uitvoerig ter sprake in de beraadslagingen van de Nederlandse Juristen-Vereniging in 1899.³⁴ Fockema Andreae schetste de voordelen van deze oefeningen. De echo van de opvatting van Jhering en Stammler klonk luid door in zijn woorden: 'Er moet m. i. gewaakt worden dat niemand de universiteit verlate met den doctorstitel, zonder blijk gegeven te hebben dat hij zelfstandig eene rechtsvraag kan beantwoorden, een wetsartikel kan interpreteren, zonder vooraf na te slaan wat daarover in het handboek staat, uit eene combinatie van feiten de juridische pointe weet te vinden, over eene rechtsvraag zijn oordeel weet te zeggen b.v. in den vorm van eene dagvaarding of een vonnis.' Volgens Fockema Andreae maakte een dergelijk practicum deel uit van de *wetenschappelijke* vorming van 'de jongelieden'.³⁵ Ook andere op de vergadering van de NJV aanwezigen ondersteunden de invoering van praktische oefeningen in het onderwijs, zoals de in zijn tijd beroemde advocaat J.A. Levy (1838-1920): 'Ik herhaal de vraag: wie belet dat bij onze academiën zoodanige "Uebungen" in de meest verschillende vormen, over de meest verschillende onderwerpen,

30 Jhering, *Civilrechtsfälle ohne Entscheidungen*, p. VII.

31 W.L.P.A. Molengraaff, 'Mr. Hendrik Lodewijk Drucker', in: *Molengraaff bundel*, Zwolle 1978, p. 742.

32 In Frankrijk verscheen een vragenlijst met antwoorden. Zij was bedoeld voor studenten om zich de uitgebreide Romeinsrechtelijke stof zo efficiënt en snel mogelijk eigen te maken. [La questionnaire] 'offre l'avantage pour l'étudiant, de se préparer plus directement aux interrogations des examens, soit seul, soit avec le concours d'un ami' (Avertissement, p. VI). Zie J.L. Rambaud, *Manuel de droit Romain ou Questionnaire nouveau et complet*, I-II, Parijs-Lyon 1872. Een willekeurig voorbeeld op p. 261: 'D. L'usufruitier peut-il louer ou céder son droit? R. Oui; mais cela ne change pas le sujet de la servitude. Son existence en reste donc la condition, la mesure. (C.C. art. 595).'

33 Corjo Jansen en René Klomp, *Hoogleraren aan het werk. Impressies van het juridisch onderwijs aan de Universiteit van Amsterdam tussen 1876 en 1915*, Nijmegen 1993, p. 11.

34 Zie uitvoerig J.H.A. Lokin en C.J.H. Jansen, *Tussen droom en daad. De Nederlandse Juristen-Vereniging 1870-1995*, Zwolle 1995, p. 211 e.v.

35 S.J. Fockema Andreae, 'Interventie', in: *Handelingen der Nederlandsche Juristen-Vereeniging (HNJV) 1899-II*, p. 47.

worden ingevoerd?³⁶ De kern van deze seminaries moest zijn dat de student het recht leerde toe te passen op de feiten, 'in de feiten voortdurende de rechtsregel leert zien'.³⁷ Collega Zwalve heeft, vele decennia later, deze woorden ter harte genomen. Hij heeft een 'case-book' gemaakt ter ondersteuning van het Leidse werkgroeponderwijs in het Romeinse recht, waarbij hij ernaar heeft gestreefd 'de tamelijk abstracte stof zo probleemgericht mogelijk aan de student te presenteren'.³⁸ Aan het einde van iedere uiteenzetting staan vragen en opdrachten om de zelfwerkzaamheid van de studenten te stimuleren. Zijn 'case-books' passen in de traditie van de *Praktische Pandekten-Übungen*. Zij vormen een van de vele bewijzen van de voortreffelijke docent die Willem Zwalve is. Het is een groot gemis dat zijn stem niet meer door de collegezalen zal schallen.

C.J.H. Jansen³⁹

Nijmegen

---

36 J.A. Levy, 'Interventie', in: *HNJV* 1899-II, p. 21.

37 D. Josephus Jitta, 'Interventie' en P.A. Tichelaar, 'Interventie', in: *HNJV* 1899-II, p. 64 resp. p. 69. Vgl. ook D. Simons, 'Interventie', in: *HNJV* 1899-II, p. 145 ('door het voetspoor van onze naburen te volgen en de zich daar steeds meer ontwikkelende Seminare (...) ook in ons land in te voeren').

38 De 'case-books' dragen de titel *Exempla*.

39 Corjo Jansen is hoogleraar Rechtsgeschiedenis en Burgerlijk recht aan de Radboud Universiteit Nijmegen, tevens voorzitter van het Onderzoekcentrum Onderneming & Recht van die universiteit.

